

שיטת הרמב"ם בדין צרורות משונים

ישי גוטליב

מבוא

בתשלומי קרן, בהמה שמזיקה במעשה משונה, הבעלים חייבים לשלם חצי מהנזק שגרמה בהמתו מגוף¹ הבהמה הנוגחת. דין נוסף בו מתחייבים הבעלים חצי נזק הוא דין צרורות – במקרה בו הבהמה הלכה והתיזה אבן מתחת רגליה והזיקה בכך. דין זה הוא אחד מדיני "רגל" ולא מדיני "קרן". אנו נעסוק במקרים בהם יש שילוב של שני דינים אלו – במקרה בו יש גם צרורות וגם שינוי (קרן), ובפסיקת הרמב"ם בנושא זה. לצורך כך, נעסוק במספר שאלות שהגמרא מעלה באופן כללי על צרורות. הגמרא (יח, א-יט, א) מעלה חמש שאלות בדיני צרורות²:

1. שאלת רבא – האם על צרורות משלמים מן הגוף (כמו בדיני קרן) או מן העלייה (כמו בדיני רגל)?
 2. שאלה נוספת של רבא – האם בהמה יכולה להיות מועדת להתיז צרורות?
 3. שאלת רב אשי – מה הדין בצרורות משונים, האם משלמים רבע נזק או חצי נזק?
 4. שאלת ר' ירמיה – במקרה בו הבהמה בעטה והתיזה ברשות הרבים, האם תהיה חייבת (כדין קרן) או פטורה (כדין רגל)?
 5. שאלת ר' אבא בר ממל – מה הדין אם הבהמה התיזה צרורות בשינוי, במקום שהיא לא יכולה ללכת בלי להתיז צרורות?
- את כל השאלות כאן הגמרא לא פשטה במפורש, למעט השאלה הרביעית שם ר' זירא עונה "מסתברא" שפטורה כדין רגל.

א. שאלת רבא – תשלום מגופו או מהעלייה

בשאלה זו, הרמב"ם מכריע בבירור (נזקי ממון ב, ב) שיש לשלם מהעלייה. לכאורה,

¹ מגוף הבהמה – התשלום הוא מגוף הבהמה עצמה, לא ישלם יותר משוויה גם אם הזיק יותר משוויה, מהעלייה – התשלום הוא מכלל הנכסים של המזיק (אולי אפילו הטובים שלו דווקא) ועל כל שווי הנזק, גם אם הוא יותר משווי הבהמה.

² בגמרא מובאת שאלה נוספת בדיני צרורות (כח כוחו לסומכוס), אבל היא אינה נוגעת לענייננו במאמר זה.

שיטת הרמב"ם בדין צרורות משונים

הדברים אינם מובנים – הגמרא (יח, א) לא מכריעה בשאלתו של רבא, ואם כן, איך הרמב"ם פסק שיש לשלם מהעלייה? התשובה לכך פשוטה, כמו שכבר כתבו המגיד משנה והכסף משנה – השאלה של רבא מובאת גם בפרק ראשון (ג, ב) ושם מובאת דעתו של רב פפא, לו פשוט שעל צרורות משלמים מן העלייה. רב פפא היה תלמידו של רבא, ועל כן הרמב"ם פסק כרב פפא, שהיה אחרי רבא, על פי הכלל "הלכה ככתראי".

ב. שאלתו השניה של רבא – העדאה לצרורות

בשאלה זו הרמב"ם לא פסק בפירושו, אבל נראה כי ניתן ללמוד זאת מאותה ההלכה בה עסקנו בסעיף הקודם, וכפי שכבר כתב האבן ישראל במקום. הרמב"ם פוסק:

כל תולדה כאב שלה, חוץ מצרורות המנתזות מתחת רגלי הבהמה בשעת הילוכה, שאף על פי שתולדות הרגל הן, ופטור עליהן ברשות הרבים כרגל, ואם הזיקו ברשות הניזק משלם מן היפה שבנכסיו כרגל שהיא אב, אף על פי כן אינו משלם אלא חצי נזק.

(רמב"ם נזקי ממון ב, ב)

הרמב"ם מדגיש מספר פעמים בהלכה זו שצרורות הם כאב רגל ואף על פי כן אינו משלם אלא חצי נזק. מלשון הרמב"ם נשמע שצרורות רגילים (שאינם משונים) הם תולדה של רגל ומקבלים את כל דיני רגל מלבד היקף התשלום. אם צרורות הם תולדת רגל לכל דבר (למעט תשלום חצי נזק), ודאי שאין העדאה לצרורות שכן לאב רגל אין העדאה. אמנם, הסתפקה הגמרא גם אם אנחנו יודעים שצרורות הם תולדה של רגל, האם יש העדאה, אבל מלשוננו של הרמב"ם נראה שצרורות הם תולדה של רגל לכל דבר ולכן נראה כי אין בהם העדאה.

ג. שאלת רב אשי – שינוי לרביע הנזק

לכאורה, הרמב"ם אינו פוסק את דינו של רב אשי במפורש. אולם, נראה כי הרמב"ם סבר ששאלה זו של רב אשי היא אותה שאלה של ר' ירמיה אותה נראה בסעיף הבא.

בשאלת רב אשי, רוב הראשונים (למשל הרא"ש (ב, ב)) סוברים שהספק הוא לגבי היקף התשלום בלבד – האם משלם חצי נזק או רבע נזק. לשיטתם, פשוט לגמרא שצרורות משונים הם תולדה של קרן, ושאלתה היא האם ישלם חצי מהסכום שהיה משלם על

צרוורות רגילים (וישלם רבע מהנזק), או שישלם חצי מהנזק השלם, שכן אין קרן שמשלמים עליה פחות מחצי נזק. כלומר, פשוט לראשונים אלו שצרוורות משונים הם תולדה של קרן לכל דבר, וספק הגמרא הוא רק לגבי שיעור התשלומים.

נראה כי הרמב"ם חולק על ראשונים אלו, וסובר ששאלת רב אשי היא לגבי הגדרת צרוורות משונים – האם צרוורות משונים הם תולדה של קרן או שהם תולדה של רגל. לשיטתו, ברור לגמרא שבמידה שאכן צרוורות משונים הם קרן ישלם את רבע הנזק. שאלת הגמרא היא האם צרוורות משונים הם קרן או בכלל רגל. לפי שיטה זו של הרמב"ם, לשאלה זו תהינה השלכות נוספות – האם יהיה פטור ברשות הרבים, וכן האם ישלם מן העלייה או מגופו.

הגמרא משאירה את השאלה של רב אשי בתיקו, ובעקבות כך גם הרמב"ם משאיר שאלה זו בספק, כמו שנראה להלן.

ד. שאלת ר' ירמיה – בעטה והתיזה צרוורות

בשאלה זו, ישנן שתי גרסאות בגמרא המופיעות בראשונים – האם מדובר כאן במקרה בו הבהמה בעטה, ועל כן יש כאן דין של צרוורות משונים, או שמדובר פה ללא בעיטה ומדובר כאן במקרה של צרוורות רגילים. הרמב"ם במפורש גורס "בעטה", כלומר שמדובר כאן בצרוורות משונים. לפי זה, הגמרא שואלת – האם צרוורות משונים חייבים ברשות הרבים או לא. כאן, הרמב"ם פוסק:

היתה מהלכת ברשות הרבים, ובעטה והתיזה צרוורות והזיקו ברשות הרבים, פטור. ואם תפש הניזק רביע נזק, אין מוציאין מידו, שהדבר ספק הוא, שמא שינוי הוא, ואינו תולדת רגל, שהרי בעטה:

(רמב"ם נזקי ממון ב, ה)

לפי הסברנו בסעיף הקודם, נראה כי ספק הגמרא כאן הוא בדיוק ספקו של רב אשי – האם צרוורות משונים הם תולדה של קרן או תולדה של רגל. במקרה זה, הרמב"ם נשאר בספק, ועל כן הדין הוא שפטור מלשלם ברשות הרבים. אולם, אם תפש הניזק רבע נזק לא מוציאין מידו, בגלל האפשרות שצרוורות משונים הם תולדה של קרן ואז חייב ברשות הרבים ומשלם רבע נזק. הרמב"ם פוסק שיכול לתפוס רק רבע נזק ולא חצי נזק

שיטת הרמב"ם בדין צרורות משונים

כיוון שלשיטתו אם מדובר בתולדה של קרן בהכרח משלם רבע נזק. בכך הרמב"ם פוסק הן את דברי רב אשי והן את דברי ר' ירמיה, ומכריע ששאלת הגמרא נשאת בספק.

מפרשי הרמב"ם (הראב"ד, הלחם משנה ועוד) התקשו בהלכה זו – הרי הגמרא פסקה בשאלת ר' ירמיה שבמקרה זה אנחנו אומרים שזאת תולדה של רגל. אם כך, למה הרמב"ם השאיר את ספק הגמרא בתיקו?

נראה כי לדברינו דברי הרמב"ם מיושבים. הסברנו כי שאלת רב אשי ושאלת ר' ירמיה, הן שתי זוויות שונות של אותה שאלה – האם צרורות משונים הם תולדה של רגל או תולדה של קרן. בשאלה של רב אשי הגמרא נשאה ב'תיקו' ועל השאלה של ר' ירמיה ר' זירא עונה ש"מסתברא תולדה דרגל", כלומר אין לו ראייה אבל על פי סברה זו תולדה של רגל. אם שתי השאלות האלה הן למעשה אותה שאלה רק מכיוונים שונים, איך יכול להיות שהגמרא נשאה בתיקו באחת השאלות ובשנייה לא? ניתן לומר שרב אשי נשאר בספק כיון שהוא לא הסכים בוודאות לסברת ר' זירא. אנחנו פוסקים כמו רב אשי שכן הוא מאוחר יותר, ולכן על פי הכלל 'הלכה כבתראי' הרמב"ם נשאר בספק. כלומר, רב אשי הסתפק ב"מסתברא" של ר' זירא ולכן גם הרמב"ם נשאר בספק.

ה. שאלת ר' אבא בר ממל – בעטה והתיזה במקום שאי

אפשר לה אלא אם כן מנתזת

נותרה לנו שאלת ר' אבא בר ממל, שנראה שגם בה ישנה השלכה לתפיסת הרמב"ם בצרורות משונים, כפי שהובאה לעיל.

ר' אבא בר ממל שואל על מקרה בו הבהמה בעטה והתיזה במקום שלא הייתה לה אפשרות לא להתיז גם על ידי הליכה רגילה. במקרה זה, שואל ר' אבא בר ממל האם זה לא נחשב שינוי, שכן זה מקום שבכל מקרה היא תתיז, או לחילופין מכיוון שסוף סוף היא התיזה בשינוי זה נחשב שינוי. כאן, כל הראשונים יסבירו ששאלת הגמרא היא האם במקרה כזה יהיה לנזק דין רגל או דין קרן. הגמרא השאירה את השאלה בתיקו.

ראינו כי הרמב"ם השאיר גם את שאלת רב אשי בתיקו, ולכן למעשה יש כאן שני ספקות – ספק אחד האם כאשר בהמה בועטת במקום שאי אפשר לה אלא אם כן בועטת אנחנו מחשיבים את זה כשינוי. וגם על הצד שאנחנו מחשיבים דבר זה כשינוי, יש לנו את בעיית רב אשי שנשאה בספק, האם מדובר פה בקרן או ברגל, וכתוצאה מכך האם

משלם חצי נזק או רבע נזק. לכן, הרמב"ם פסק (נזקי ממון ב, ו) שחייב לשלם רבע נזק – כיוון שייתכן שהפעולה נחשבת משונה ושבצורות משונים משלמים רבע נזק, שכן מדובר בתולדה של קרן. אולם, אם תפס חצי נזק אין מוציאים מידו, כיוון שייתכן שמדובר בצורות לא משונים.

ו. השלכות נוספות להגדרת צורות משונים

אם נכונים דברינו עד כה, נראה כי ישנן שתי השלכות נוספות שעולות מספק הגמרא, שהרמב"ם לא מביא אותן בהלכות (בעקבות הגמרא שלא מתייחסת אליהם):

א. האם משלמים על צורות משונים מגופו (כמו קרן) או מן העלייה (כמו רגל). כך הבין גם הסמ"ע (שצ, ו; טו).

ב. האם יש דין העדאה בצורות משונים. אם הם תולדה של קרן, יש להם העדאה ואחרי שלוש פעמים הם יהיו כמו צורות רגילים וישלמו חצי נזק, אך אם הם תולדה של רגל, אין העדאה והם תמיד יהיו כמו צורות רגילים. בשיטה מקובצת מובא בשם הרא"ש (יט, א ד"ה תפשוט ליה מדרבא) שאם יש שינוי לרביע הנזק מדמים אותם לקרן תמה ואז שייכת העדאה, וכך נוכל להסביר גם לפי הסברנו בשיטת הרמב"ם.

מסוגייה זו אפשר ללמוד נקודה מעניינת בשיטת הרמב"ם בעניין תשלומי קרן תמה. הרמב"ם אומר שאם צורות מחמת ביעוט הם תולדה של קרן אז משלם רבע נזק כי זה חצי מהתשלום של צורות. יוצא מכאן, שהרמב"ם מגדיר תשלום על נזק של תם כחצי מהתשלום שהיה משלם אם היה נגרם אותו הנזק באותה סיטואציה כאשר הנזק לא היה משונה. לדוגמה, אם שור התיז צורות בצורה רגילה וגרם נזק של אלף שקלים, מצד צורות הוא ישלם חמש מאות שקלים. אולם אם הוא יתיז בשינוי הוא ישלם מאתיים חמישים שקלים – חצי מהסכום אותו היה משלם כאשר זה היה ללא שינוי. היה מקום להגיד לא כך – כאשר אנחנו מקילים על שור תם לשלם חצי נזק, אין זה אומר לשלם חצי נזק מהתשלום שהיה ללא השינוי אלא חצי נזק מהסכום הכולל של הנזק, ועל כן במקרה שלנו ישלם חמש מאות שקלים.

סיכום

הרמב"ם מחדש שהגמרא מסתפקת בשאלה האם צרורות משונים נכנסים תחת ההגדרה של 'תולדה דקרן' (כפי ששאר הראשונים מבינים בפשטות), או שהם 'תולדה דרגל'. שאלה זו מתבטאת בשתי שאלות שעולות בגמרא – רב אשי שואל האם על צרורות מחמת ביעוט משלמים חצי נזק או רבע נזק. השלכה נוספת היא שאלת ר' ירמיה – האם צרורות משונים מחייבים ברשות הרבים או לא. לשאלה זו ישנן השלכות נוספות שהרמב"ם לא הביא – האם משלם בהם מגופו והאם יש בהם העדאה. הגמרא נשארת בשאלה של רב אשי בתיקו ולכן גם הרמב"ם עצמו נשאר בספק.